

Alicja Kisielewska

Antykomunistyczna działalność Kościoła katolickiego w PRL-u w obrazach Niezależnej Telewizji Mistrzejowice z lat 1988–1989

Problemy podjęte w niniejszym artykule wpisują się w proces wypełniania wciąż niekompletnego obrazu PRL-u, zwłaszcza w tych obszarach, które dotychczas nie znalazły się w polu zainteresowania badaczy. Jednym z nich są niezależne media funkcjonujące dzięki wsparciu Kościoła katolickiego. Przedmiotem namysłu w niniejszym artykule jest działalność Niezależnej Telewizji Mistrzejowice, stanowiącej istotny, ale szerzej nieznanym element antykomunistycznej działalności Kościoła katolickiego w Polsce, ujmowana w kontekście resentymentu w PRL-u i wobec PRL-u. Analizy materiałów dokumentalnych Niezależnej Telewizji Mistrzejowice będą dotyczyły wybranych wątków pokazujących rolę Kościoła katolickiego, a w sposób szczególny Kościoła krakowskiego, w walce z komunistycznym reżimem w Polsce w latach 1988–1989.

Niezależna Telewizja Mistrzejowice została utworzona w 1984 roku przy katolickiej parafii św. Maksymiliana Marii Kolbego w Nowej Hucie – Mistrzejowicach przez wikariusza tej parafii ks. Kazimierza Jancarza i działała do roku 1989. Początkowo działalność NTV ograniczała się

do nagrywania czwartkowych mszy świętych w intencji ojczyzny oraz uroczystości kościelnych¹. Ale bardzo szybko zaczęto realizować „polityczne” nagrania, na przykład dokumentujące spotkania z ks. Jerzym Popiełuszką, a później reakcje społeczne po jego uprowadzeniu i zamordowaniu 19 października 1984 roku przez funkcjonariuszy SB². W 1985 roku funkcję redaktora naczelnego NTV objął znany dziennikarz Maciej Szumowski, który po 13 grudnia 1981 roku został wyrzucony z „Gazety Krakowskiej”. Wówczas działalność Telewizji Mistrzejowice uległa zintensyfikowaniu. Oprócz funkcji dokumentacyjnej, podstawowej dla NTV, Maciej Szumowski, a także Tadeusz Szyma prowadzili w niej serię wywiadów ze znanymi działaczami opozycji³, a Jacek Fedorowicz realizował własne programy satyryczne. Jednym z ostatnich nagrań zrealizowanych przez NTV była relacja ze strajku w Nowej Hucie na przełomie kwietnia i maja 1988 roku. Ekipa NTV zebrała się ponownie w 1989 roku przed wyborami parlamentarnymi. Maciej Szumowski, Piotr Augustynek i Andrzej Jaskowski pracowali wspólnie, realizując nagrania telewizyjne w czasie kampanii wyborczej „Solidarności”⁴.

Działalność NTV, podobnie jak Video Studio Gdańsk czy szerzej nieznanymi niezależnymi mediów audiowizualnych w okresie PRL-u, nie byłaby możliwa bez wsparcia Kościoła katolickiego. W latach osiemdziesiątych Kościół konsekwentnie odrzucał wszelkie próby „kupienia go” przez władze obietnicami zrealizowania różnych kościelnych postulatów, ponieważ ceną miało być zrzeczenie się przez Kościół obrony praw i wolności jednostek i Narodu⁵. W dekadzie lat osiemdziesiątych

¹ Nagrania realizowali dwaj operatorzy: Piotr Augustynek i Andrzej Jaskowski, którzy w stanie wojennym zostali wyrzuceni z krakowskiego ośrodka TVP.

² Jeszcze w tym samym roku – w grudniu 1984 – nagrano wywiady z uczniami z Włoszczowy uczestniczącymi w strajku szkolnym w obronie krzyży.

³ Program był zatytułowany *Rozmowy niekontrolowane Macieja Szumowskiego*. Autor prowadził wywiady, m.in. z Lechem Wałęsą, Bogdanem Borusewiczem, Andrzejem Gwiazdą, Leszkiem Moczulskim, Marianem Jurczykiem, Jackiem Fedorowiczem.

⁴ M. Wierzbicki, B. Bek, *Polski film niezależny (1976–1989)*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej 2010, s. 13–14.

⁵ J. R. Nowak, *Walka z Kościołem wczoraj i dziś*, Szczecinek: Fundacja Nasza Przyszłość. Oddział 1999, s. 247.

nastąpiła także opozycyjna radykalizacja społeczeństwa, dotyczyło to zwłaszcza środowisk katolickich. Oddolna działalność Kościoła prowadzona była za pozwoleniem Episkopatu. Po delegalizacji „Solidarności” w środowiskach partyjnych Kościoł nazywano „substytutem Solidarności”⁶. Mieczysław F. Rakowski w swojej książce napisał: „Mediacyjna rola Kościoła stworzyła z niego niezwykle ważny, a być może i decydujący czynnik na mapie politycznej kraju. Kościół w latach osiemdziesiątych stał się realną siłą polityczną”⁷. W czasach „wojny z Narodem” – od stanu wojennego 13 grudnia 1981 roku do 1989 roku – wzrosło znaczenie Kościoła jako autorytetu moralnego w państwie komunistycznego bezprawia. Wzrosła także rola duchowieństwa w podtrzymywaniu nadziei i oporu Polaków wobec totalitarnej władzy. Kościół stał się ostoją i schronieniem dla prześladowanych. W związku z tym był on dysponentem pomocy charytatywnej z Zachodu dla więzionych, internowanych, poszkodowanych członków solidarnościowej opozycji i ich rodzin. Ponadto aż do 1989 roku Kościół podejmował interwencje w obronie internowanych i represjonowanych, żądając przywrócenia wolności i ukroczenia bezprawia. Podtrzymywaniu ducha w zniewolonym narodzie służyły na przykład słynne „Msze św. za Ojczyznę”⁸.

W *Liście dyrektora zespołu Urzędu do Spraw Wyznań, A. Wołowicza do Sekretarza Episkopatu abp. B. Dąbrowskiego w sprawie wykorzystywania nabożeństw w celach politycznych* z 30 sierpnia 1983 roku czytamy: „Władze państwowe wielokrotnie przedstawiały Kierownictwu Episkopatu i jego Sekretariatowi fakty wykorzystywania kościołów do celów o charakterze pozareligijnym i przekształcania nabożeństw w manifestacje polityczne skierowane przeciwko władzom państwowym”⁹. Tego rodzaju listy były wysyłane przez władze PRL do Episkopatu systematycznie – aż do 1989 roku. Władze były niezadowolone z politycznych działań duchowieństwa i żądały od hierarchii kościelnej, aby powstrzymała księży przed

⁶ A. Micewski, *Kościół – państwo 1945–1989*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 1994, s. 76.

⁷ M. F. Rakowski, *Jak to się stało*, Warszawa: BGW 1991, s. 57.

⁸ J. R. Nowak, *Walka z Kościołem wczoraj i dziś*, dz. cyt., s. 245.

⁹ P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989, tom 3 lata 1975-89*, Poznań: W Drodze 1994, s. 408–409.

„nadużywaniem uroczystości kościelnych do celów antypaństwowych”¹⁰. Wymowna jest cytowana przez Petera Rainę wypowiedź ministra spraw wewnętrznych PRL Czesława Kiszcza w czasie rozmowy z arcybiskupem Bronisławem Dąbrowskim 28 lutego 1985 roku: „Zaniepokojeni jednak jesteśmy narastającą tendencją do pogarszania się stosunków Kościół – Państwo. Forma i treść komunikatu 204 Konferencji KPE niepokoi. Biskupi dążą do zaostrzenia sytuacji. Treści takie dostarczają amunicji naszym i waszym wrogom. Memoriał Episkopatu z tejże konferencji jest bezwzględny i przykry. Trudno nawet polemizować z niektórymi tezami. W wywiadzie Biura Prasowego, jak i księdza Prymasa nie powinno być takich akcentów. Niebezpieczny to zabieg – krok dalej, a dojdzie do konfrontacji [...]. Obecnie, gdy na skutek ostrej zimy straty są nie do odrobienia, księża podburzają ludzi przeciwko władzy [...]. Czy Kościół w czymś pomaga? Owszem, w kościele się śpiewa *Ojczyznę wolną racz nam wrócić Panie, jak za cara, za Hitlera*”¹¹.

Władze ostro reagowały na krytyczne wypowiedzi przedstawicieli hierarchii kościelnej, a zwłaszcza na wystąpienia arcybiskupa Ignacego Tokarczuka, który w homilii dla 300 tysięcy rolników na Jasnej Górze 5 września 1982 roku powiedział: „Dobro Narodu, dobro państwa i dobro samej władzy dobrze pojętej, wymaga: przywrócenia działalności związków zawodowych na czele z Solidarnością, wypuszczenia wszystkich internowanych na czele z Lechem Wałęsą, ogłoszenia amnestii dla wszystkich uwięzionych i zasądzonych, zaniechania brutalności, dialogu z Narodem”¹².

Dodał także: „Polak nie pogodzi się nigdy z funkcją niewolnika czy przedmiotu. Dlatego upodmiotowienie narodu, otwarcie przed nim możliwości, zawierzenie jego dojrzałości, jego odwadze przyniesie najlepsze rezultaty”¹³. Kilku tak zwanych przez władze „ekstremistycznych księży”, jak: Jerzy Popiełuszko, Stanisław Małkowski, Henryk Jankowski, Kazimierz Jancarz było ustawicznie szykanowanych i nękanych przez

¹⁰ Tamże, s. 415.

¹¹ P. Raina, *Droga do „Okrągłego Stołu”*. Zakulisowe rozmowy przygotowawcze, Warszawa: von borowiecky 1999, s. 79–80.

¹² I. Tokarczuk, cyt. za: tamże, s. 245.

¹³ Tamże, s. 246.

bezpiekę¹⁴. Działania te koordynował IV Departament MSW zajmujący się walką z Kościołem. Od czasu objęcia stanowiska wikariusza w parafii Nowa Huta – Mistrzejowice w 1978 roku przez księdza Kazimierza Jancarza pojawiło się na mapie Polski nowe miejsce antysystemowej działalności. Mistrzejowicka parafia w latach osiemdziesiątych stanowiła prawdziwą oazę wolności w zniewolonym kraju¹⁵.

W roku 1985 nastąpiło zaostrzenie stosunków między władzą a hierarchią kościelną. Władze wielokrotnie wysyłały listy *Pro memoria*, kierowane do Episkopatu, w których wyrażały oburzenie z powodu wykorzystywania obiektów sakralnych jako trybuny dla „wieloletnich politycznych atakujących państwo, ustrój, sojusze polityczne”, a także z powodu angażowania się „niektórych biskupów i duchowieństwa w działalność polityczną o agresywnym i negatywnym politycznie charakterze”¹⁶. Dotyczyło to także aktywności Kościoła w dziedzinie kultury oraz społeczno-kulturalnej działalności opozycji w poszczególnych parafiach. Obiektem ostrej krytyki była na przykład zorganizowana w Mistrzejowickiej parafii wystawa fotograficzna zdjęć Adama Bujaka poświęconych okolicznościom śmierci ks. Jerzego Popiełuszki, a także szopka. W jednym z listów *Pro memoria* ze stycznia 1985 roku napisano: „W kościele w Nowej Hucie-Mistrzejowicach u wejścia do szopki betlejemskiej wyeksponowano afisz zapraszający na wystawę zdjęć z pogrzebu księdza Jerzego Popiełuszki, a w samej szopce na głównym planie zamiast Nowo Narodzonego wyeksponowano symbolicznie trzech milicjantów ciągnących za nogi księdza w komży, ze stulą na szyi, obok rzuconej na ziemi sutanny. Nad żłobkiem, w miejscu, gdzie zazwyczaj błyszczy gwiazda – olbrzymia flaga z napisem zawierającym nazwę byłego związku zawodowego. Żłobek jest też otoczony kilkudziesięcioma świecami z informacją, od jakiego

¹⁴ J. R. Nowak, *Walka z Kościołem...*, dz. cyt., s. 255.

¹⁵ Nie dziwi więc ostra reakcja władz na utworzenie przez księdza Kazimierza Jancarza, wspólnie m.in. z Janem Franczykiem, w parafii Nowa Huta – Mistrzejowice w 1983 r. Chrześcijańskiego Uniwersytetu Robotniczego im. Stefana Wyszyńskiego, funkcjonującego do 1987 r. – uznano to za „działalność wrogą wobec państwa i systemu ustrojowego”, P. Raina, *Droga do „Okrągłego Stołu”...*, dz. cyt., s. 128–130.

¹⁶ Tamże, s. 447.

»regionu« pochodzą. Natomiast fotografie z pogrzebu bardziej eksponują transparenty i napisy prosolidarnościowe aniżeli samo wydarzenie, którego miały dotyczyć¹⁷.

Kościół św. Maksymiliana Marii Kolbe w Mistrzejowicach w latach osiemdziesiątych stał się także azylem dla ludzi kultury. Z informacji Służby Bezpieczeństwa o działalności Kościoła katolickiego w sferze kultury w województwie krakowskim z 1985 roku dowiadujemy się, że w kaplicy kościoła św. Maksymiliana Kolbe odbywają się literackie „spotkania czwartkowe”, organizowane są wystawy plastyczne, na których prezentuje się prace o charakterze religijnym i politycznym, nawiązujące do działalności rozwiązanego związku NSZZ „Solidarność” i stanu wojennego, a także programy poetyckie i słowno-muzyczne, festiwale pieśni religijnej¹⁸. W przywołanym powyżej liście napisano: „Centrum działalności kulturalnej jest kościół Maksymiliana Kolbe w Mistrzejowicach, którego oddziaływanie sięga poza granice miasta. Tam też odbywają się imprezy kulturalne [...] oraz utworzony został dyskusyjny klub filmowy”¹⁹. W 1986 roku nastąpiło dalsze pogłębienie się różnic między władzą a Kościołem, spowodowane między innymi tym, że część duchowieństwa popierała tworzenie się nielegalnych struktur politycznych i związkowych²⁰.

¹⁷ „Pro memoria” Urzędu do Spraw Wyznań w związku z wykorzystywaniem wystroju żłobków betlejemskich do celów politycznych, 12 stycznia 1985, Warszawa, cyt. za: P. Raina, *Kościół katolicki a państwo...*, dz. cyt., s. 449.

¹⁸ W spotkaniach czwartkowych brali udział m.in. Stefan Bratkowski i Jerzy Puciąta. Wystawy plastyczne: *Jesteśmy, Wydarzenia w Nowej Hucie – lata 68*, „walka” o budowę kościoła; *Działalność i pogrzeb Ks. Popiełuszki*; indywidualna wystawa grafiki Jacka Fedorowicza; indywidualna wystawa prac byłego prezesa ZG ZPAP Jerzego Puciąty; *Wokół grafiki*, T. Prokopiuk; *Informacja Służby Bezpieczeństwa o działalności Kościoła katolickiego w sferze kultury w województwie krakowskim, bez daty 1985*, Kraków. Za: P. Raina, tamże, s. 462–466.

¹⁹ Tamże, s. 465.

²⁰ Dnia 9 października 1986 r. w kościele św. Maksymiliana Marii Kolbego w czasie nabożeństwa miały miejsce wystąpienia członków Tymczasowej Rady „Solidarności” – Bogdana Lisa i Bogdana Borusewicza. 23 października 1986 r. w kościele w Mistrzejowicach ogłoszono powstanie nielegalnych struktur „Solidarności” w Hucie im. Lenina. Oświadczenie na ten temat przeczytał ks. Kazimierz Jancarz, zob. „Pro memoria” Urzędu do Spraw Wyznań w sprawie angażowania się duchownych w tworzenie nielegalnych struktur politycznych, 5 listopada 1986, Warszawa, cyt. za: P. Raina, *Kościół katolicki a państwo...*, dz. cyt., s. 525–526.

Jedną z form antykomunistycznej działalności Kościoła katolickiego było utworzenie Niezależnej Telewizji Mistrzejowice, której twórcy starali się informować społeczeństwo o wydarzeniach niemogących zaistnieć w mediach oficjalnych. Dokumenty NTV układają się w dwa wyraźne nurty. Jeden z nich stanowi działalność opozycji antykomunistycznej w Polsce. Kamerą wideo telewizji Mistrzejowice zostały zarejestrowane strajki, nielegalne zebrania „Solidarności”, wywiady z opozycjonistami. Drugi nurt dokumentalizmu NTV wiąże się rolą Kościoła katolickiego w walce z komunistycznym reżimem. Tworzą go nagrania mszy za ojczyznę oraz z okazji różnych patriotycznych rocznic i świąt, relacje z pielgrzymek Jana Pawła II do Polski, a także rejestracje działalności Kościoła jako swego rodzaju „patrona” opozycyjnych działań, wspierającego je duchowo, organizacyjnie i materialnie, na przykład poprzez udostępnianie pomieszczeń na różnego rodzaju przedsięwzięcia, także kulturalne. W swoistej kronice PRL-u, jaką stanowią materiały NTV, poświęcono też miejsce życiu zwykłych ludzi w komunistycznych czasach, uczestniczących w demonstracjach, uroczystościach kościelnych, ale też zmagających się z trudną codziennością. Materiały filmowe NTV pokazują różne formy ich przystosowania, ale też cichego oporu.

Zrealizowane przez twórców NTV dokumenty są interesujące jako swego rodzaju „taśmy prawdy”, pokazujące wydarzenia niewielu Polakom znane z autopsji, większości jedynie z opowieści. Należy mieć świadomość, że były to niezależne produkcje telewizyjne zrealizowane poza oficjalnymi strukturami mediów w PRL-u i poza kontrolą cenzury. Z powodu cenzury przed 1989 rokiem powstało niewiele oficjalnych filmowych zapisów ważnych wydarzeń będących wyrazem społecznego protestu wobec komunistycznego reżimu w Polsce. Jedynym oficjalnym źródłem filmowym na temat PRL-u są zrealizowane pod kontrolą władz, a tym samym wyrażające stanowisko ówczesnego kierownictwa PZPR, materiały Polskiej Kroniki Filmowej, filmy powstałe w Wytwórni Filmów Dokumentalnych i państwowej telewizji. Do czasu przemian ustrojowych w 1989 roku filmy dokumentalne realizowane w Wytwórni Filmów Dokumentalnych i Polska Kronika Filmowa stanowiły istotny instrument politycznej propagandy, kształtującej opinie odbiorców zgodnie z ideologią komunistycznej władzy. Istotną rolę odgrywała także państwowa

telewizja, której głównym zadaniem w latach osiemdziesiątych było kreowanie wizji państwa podporządkowanej celom programowym PZPR, a dodatkowo poprawienie nadszarpniętego wskutek stanu wojennego wizerunku władzy u obywateli²¹.

Przedmiot moich analiz stanowią wybrane fragmenty z obszernej kroniki opozycji wobec PRL-u w latach osiemdziesiątych, stworzonej przez twórców Niezależnej Telewizji Mistrzejowice, dotyczące antysystemowej działalności Kościoła katolickiego w latach 1988–1989. Znajdujemy w nich relacje z „Mszy św. za Ojczyznę”, uroczystości kościelnych wykonywanych do zamanifestowania postaw antykomunistycznych, przedwyborczych spotkań z kandydatami „Solidarności” do Sejmu i Senatu w kościołach, spotkań w kościołach z wybitnymi Polakami, na przykład z Jerzym Turowiczem, akcji w obronie krzyży w szkołach. Skoncentruję się tutaj jedynie na kilku wybranych wydarzeniach.

1988 – „wiosna obywateli”

Timothy Garton Ash wiosenną falę strajków 1988 roku, będących bezpośrednim źródłem „rewolucji” 1989 roku, a zarazem początkiem drogi końca komunizmu w Polsce, nazwał „wiosną obywateli”²². Ostatnie lata komuny w Polsce, czyli lata 1988–1989, to okres szczególny, ponieważ wówczas coraz bardziej widoczny stawał się rozpad systemu realnego socjalizmu. W społeczeństwie polskim dominowały nastroje zmęczenia, zniechęcenia, marazmu, którym towarzyszyła daleko posunięta atomizacja społeczeństwa²³. W 1988 roku nastąpiło pogorszenie się sytuacji gospodarczo-politycznej w Polsce. Wówczas „system niedoboru”, jakim

²¹ K. Pokorna-Ignatowicz, *Telewizja w systemie politycznym i medialnym PRL. Między polityką a widzami*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2003, s. 212.

²² T. Garton Ash, *Wiosna obywateli: rewolucja 1989 widziana w Warszawie, Budapeszcie, Berlinie i Pradze*, przeł. A. Husarska, London: Polonia 1990, s. 9.

²³ Obraz nastrojów społecznych w Polsce w 1988 r.: „lęk i obawa, co przyniesie przyszłość, niepewność jutra (42%), ogólne niezadowolenie, brak wiary w jakąkolwiek poprawę (22 8%), apatia, rezygnacja, pogodzenie z losem (17%)”, cyt za: Centrum Badań Opinii Społecznej, *Samopoczucie Polaków w latach*

był realny socjalizm w PRL, osiągnął apogeum. Puste półki sklepowe i kolejne podwyżki cen, jakie władza zafundowała społeczeństwu w 1988 roku, przyczyniły się do aktywizacji części społeczeństwa. Jej efektem były dwie fale strajków: wiosenna i letnia, a także wzrost liczby organizacji konspiracyjnych oraz październikowe protesty młodzieży akademickiej, których skutkiem była masowa migracja młodzieży.

Bezpośrednie źródło nasilenia się akcji strajkowych stanowiły podwyżki cen żywności. Strajki rozpoczęły się między innymi w Nowej Hucie i w Stoczni Gdańskiej. Kościół występował wówczas w roli mediatora między władzą a społeczeństwem.

W komunikacie z posiedzenia na Jasnej Górze w dniu 3 maja Konferencja Episkopatu Polski dała wyraz swemu zaniepokojeniu sytuacją w kraju, wzywając równocześnie do rozwiązywania konfliktów społecznych w drodze dialogu z rzeczywistymi reprezentantami grup społecznych. Do dwóch najbardziej zapalnych punktów – Huty im. Lenina w Krakowie-Nowej Hucie oraz Stoczni im. Lenina w Gdańsku wysłani zostali, za zgodą władz, specjaliści pełnomocnicy z misją dobrej woli. Niestety, w czasie trwania rozmów w Nowej Hucie zlikwidowano strajk przy użyciu przemocy, a w stosunku do Stoczni Gdańskiej podjęto decyzję o zatrzymaniu pracy w stoczni. „Wyrażamy głęboki żal, że próba dialogu i porozumienia społecznego nie doprowadziła do oczekiwanych wyników. Nie służy to dobru ani społeczeństwa, ani Kraju, potrzebującego wydzwignięcia z kryzysu siłami wszystkich Polaków”²⁴.

W kwietniowo-majowej fali strajków uczestniczyło dwadzieścia różnych zakładów²⁵. Jednym z nich była Huta im. Lenina, w której 26 kwietnia 1988 roku robotnicy rozpoczęli strajk, żądając podwyżek płac i legalizacji „Solidarności”. Władza nie zamierzała jednak realizować postulatów strajkujących i w nocy z 4 na 5 maja 1988 roku nastąpiła pacyfikacja

1988–2006. Komunikat z badań, [online:] http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2006/K_194_06.PDF [dostęp 01.07.2015].

²⁴ Komunikat sekretariatu Episkopatu Polski na temat sytuacji w Nowej Hucie i w Stoczni Gdańskiej, 5 maja 1988, Warszawa, Pismo Okólne, 1988, nr 20, s. 3, cyt za: P. Raina, *Kościół katolicki a państwo...*, dz. cyt., s. 582–583.

²⁵ A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Kraków: Arcana 2005, s. 138.

zakładu. W jej wyniku wiele osób zostało rannych, zwolnionych z pracy lub uwięzionych. Dzięki materiałom Niezależnej Telewizji Mistrzejowice Polacy mogli zobaczyć „na żywo”, co działo się wokół strajkującej huty. Nie mogli jednak zobaczyć samej akcji pacyfikacyjnej, ponieważ kordon milicji i ZOMO otoczył hutę i nie było żadnej możliwości, żeby ją sfilmować. O pacyfikacji opowiadał przed kamerą, na podstawie relacji robotników, redaktor naczelny NTV Maciej Szumowski. Mówił on o brutalnym potraktowaniu robotników strajkujących w hucie i zmuszeniu części załogi do podjęcia pracy. Wyglądało to w ten sposób, że w halach fabrycznych przy warsztatach stali robotnicy, a pod ścianami stało ZOMO z pałkami. Nad każdym robotnikiem stał zomowiec. NTV wprawdzie nie mogła pokazać strajku, ale pokazała jego ofiary i społeczne skutki.

Twórcy NTV zrealizowali reportaż dotyczący wydarzeń związanych z pacyfikacją Huty im. Lenina. Pokazuje on działalność Wikariatu Solidarności z Potrzebującymi, utworzonego przez ks. Kazimierza Jancarza w celu udzielania pomocy materialnej poszkodowanym w czasie pacyfikacji huty robotnikom, a także bezrobotnym ofiarom strajku. Miejszem akcji reportażu jest sala przy parafii kościoła w Mistrzejowicach, w której mieścił się Wikariat. Twórcy filmowego zapisu pokazali dokładnie jej wnętrze, w którym zauważalnym elementem, oprócz dosłownie kłębiących się ludzi, są wiszące na ścianach plakaty „Solidarności”, informacje związkowe, a także symbole religijne. W ten sposób widz uświadamia sobie, jak mocno ruch antykomunistyczny w Polsce był powiązany z Kościołem katolickim. Filmowy zapis ma charakter wielowątkowy. Jednym z nich są prowadzone przez niezależnych dziennikarzy rozmowy ze zwolnionymi z więzienia członkami komitetu strajkowego w hucie, a także z robotnikami biorącymi udział w strajku, w celu sporządzenia ewidencji osób, które ucierpiały podczas strajku i opisania różnych form represji, jakie spotkały strajkujących hutników. W innym fragmencie widzimy zbórkę pieniędzy przeznaczonych na zapomogi dla represjonowanych, prowadzoną na apel Komitetu Pomocy Robotnikom przez starsze panie. W jeszcze innym możemy obserwować młodych ludzi, którzy na ręcznym powielaczu drukują podziękowania osobom, które swoimi datkami wspomagają strajkujących. Kamera rejestruje także punkt konsultacji

medycznej znajdujący się w sali Wikariatu. W pewnym momencie akcja przenosi się na zewnątrz kościoła, gdzie stoi ciężarówka, którą przywieziono z Francji dary dla strajkujących.

Przedstawiona w materiale filmowym działalność Wikariatu Solidarności z Potrzebującymi stanowiła przykład solidarności społecznej łączącej ludzi w różnym wieku i o różnych profesjach. W szerszej perspektywie była to forma społecznego oporu wobec systemu komunistycznego. Animatorem tych działań był ksiądz Kazimierz Jancarz, który stworzył Wikariat²⁶. Świadectwem antysystemowej działalności Kościoła katolickiego w Polsce była także Międzynarodowa Konferencja Praw Człowieka zorganizowana w dniach 25–28 sierpnia 1988 roku w kościele w Mistrzejowicach. Uczestniczyło w niej ponad tysiąc osób, w tym czterystu gości z zagranicy, a relację z jej obrad zrealizowała Niezależna Telewizja Mistrzejowice.

1989 – „wiosna Solidarności”

Jednym z elementów tzw. wiosny Solidarności, czyli okresu poprzedzającego wybory 4 czerwca 1989 roku, była uroczysta msza św. w intencji rolników na Kopcu Kościuszki w Połańcu w dniu 7 maja, w 195. rocznicę Uniwersału połanieckiego wydanego przez Tadeusza Kościuszkę. Reporterzy NTV przedstawili z niej obszerną relację. Kamera towarzyszyła uczestnikom tych uroczystości jeszcze przed ich rozpoczęciem. W zrealizowanym materiale filmowym możemy obserwować zbierających się przed kościołem jeźdźców konnych w krakowskich strojach, a także w strojach ułanów, którzy następnie w orszaku, któremu towarzyszy tłum ludzi idących pieszo, udają się na kopiec. Na kopcu zapełnionym ludźmi stoi polowy ołtarz, nad którym góruje krzyż, wiele osób trzyma transparenty „Solidarności” i flagi narodowe. Panuje atmosfera radosnego „solidarnościowego” święta. Kamera pokazuje zbliżenia na twarze uczestników. Są wśród nich działacze „Solidarności”, między innymi

²⁶ Dokumenty filmowe będące przedmiotem analiz znajdują się w zbiorach IPN, Dysk #6 (SOLID 6) DVD2; (6.08; 6.09; 6.10; 6.11).

Zbigniew Romaszewski, Józef Ślisz. Mszę św. kończy pieśń *Boże coś Polskę*, z ostatnimi słowami „Ojczyznę wolną racz nam wrócić, Panie”, a towarzyszy temu las uniesionych w górę rąk, pokazujących znak „V”. Po mszy świętej odbywa się wiec wyborczy kandydatów „Solidarności” do Sejmu i Senatu w wyborach 4 czerwca relacjonowany przez operatorów NTV. W czasie wiecu wyborczego przemawia między innymi tymczasowy Przewodniczący NSZZ RI „Solidarność” – Józef Ślisz. Mówi on o wsi i prawach rolników do zrzeszania się²⁷. Inny wiec przedwyborczy zarejestrowany kamerami NTV odbył się w kościele 21 maja 1989 roku. Było to spotkanie z kandydatami z województwa krakowskiego, między innymi z Adamem Matusiakiem i Józefem Śliszem. Podczas spotkania sala była wypełniona ludźmi.

W sposób szczegółowy reporterzy NTV zrelacjonowali czwartkową „Mszę św. za Ojczyznę” w kościele św. Maksymiliana Kolbe w Mistrzejowicach, która odbyła się 1 czerwca 1989 roku w kaplicy „Solidarności”. Mszę świętą w intencji „ojczyzny wolnej, niepodległej i solidarnej” odprawił ksiądz Kazimierz Jancarz. W swoim wystąpieniu mówił on o „wspólnocie czwartków”, która trwała przez 7 lat od stanu wojennego, kiedy to msze czwartkowe odbywały się co tydzień, do maja 1989, kiedy zaczęto je odprawiać co miesiąc. W reportażu widzimy kaplicę pełną ludzi, a w momencie, w którym wnoszony jest sztandar „Solidarności” (przewiązany kirem), wszystkie ręce unoszą się w geście zwycięstwa. W kościele są także kandydaci na posłów i senatorów. Kamera pokazuje kandydatów – między innymi Józefę Hennelową, Jana Marię Rokitę, każdy z nich ma wpięty w klapie znaczek „Solidarności”. Następnie operator pokazuje nam boczny ołtarz, w jego centrum znajduje się obraz Matki Boskiej, a po bokach widnieją zdjęcia: Jana Pawła II i księdza Jerzego Popiełuszki. Ołtarz przykryty jest kirem oraz białą flagą z logo „Solidarności”. Celebrans, ksiądz Jancarz, na koniec wyraża nadzieję, że kandydaci, gdy już zostaną wybrani, nadal będą obecni w kościele, i intonuje *Boże coś Polskę*, czemu towarzyszy charakterystyczny symbol uniesionych rąk ze znakiem „V”.

Po mszy świętej rozpoczyna się wiec wyborczy. Następują wystąpienia kandydatów na posłów i senatorów, którzy deklarują, że będą

²⁷ Dysk #5 (SOLID 5) DVD1 (5.06)

przestrzegać zasad etycznych i bronić wartości, aby przywrócić Polsce pełną demokrację, i w związku z tym w instytucjach państwowych będą przemawiać głosem swoich wyborców, a w „czwartki” nadal będą obecni w kościele. Na końcu relacji wracamy do wolnościowej ikonografii kościoła. Kamera najeżdża na krzyż, na który naklejone jest zdjęcie Jana Pawła II, świeca przy ołtarzu przewiązana jest biało-czerwoną wstążką, a w dole ołtarza znajduje się rodzaj płaskorzeźby przedstawiającej orła w koronie z umieszczonym na dole napisem „Solidarność”. Ostatnie ujęcie przedstawia prywatne rozmowy kandydatów z uczestnikami spotkania i podpisywanie przez kandydatów ich plakatów wyborczych – zwraca uwagę entuzjazm towarzyszący scenie powitań i uścisków²⁸.

Interesujący jest także, w kontekście niniejszego tematu, materiał dotyczący pierwszych częściowo wolnych wyborów, jakie odbyły się 4 czerwca 1989 roku. Reporterzy NTV pokazują w nim dzień wyborów w Krakowie. W jednej ze scen kamera jest ustawiona przed krakowskim kościołem, w którym odbywa się niedzielne poranne nabożeństwo, po którym wierni udają się na wybory. Po mszy dziennikarze NTV przeprowadzają wywiad z księdzem, który mówi, że ma 50 lat i po raz pierwszy w PRL-u był na wyborach, ponieważ mógł zagłosować na ludzi „nieobciążonych winą wobec narodu polskiego”²⁹.

Podsumowanie

Niezbadane dotychczas materiały Niezależnej Telewizji Mistrzejowice stanowią swego rodzaju „taśmy prawdy” ukazujące szerzej nieznaną, ponieważ niepokazywaną w tzw. oficjalnych mediach, obrazy PRL-u. Przedstawiane w nich wydarzenia znane były jedynie ich uczestnikom lub świadkom. Odnosząc zawarte w niniejszym artykule refleksje do interesującej mnie tutaj kwestii resentymentu w PRL-u i wobec PRL-u, należy zauważyć, że oficjalne media stanowiły efektywne narzędzie, którym posługiwała się władza manipulująca uczuciem społecznego resentymentu

²⁸ Dysk#5 (SOLID5) DVD5 (5.30)

²⁹ Cytat ze ścieżki dźwiękowej.

wobec komunizmu. Ich zadaniem było przesterowanie społecznego gniewu i uczucia nienawiści w stronę wrogów systemu, czyli Zachodu, kapitalizmu i związanego z nim systemu wartości, ale też w stronę religii, a zwłaszcza Kościoła katolickiego. Ale to się nie udało, o czym świadczą, między innymi, materiały Niezależnej Telewizji Mistrzejowice. Pokazują one, że resentyment, który uważany jest za „bierną formę gniewu” społecznego, w czasie PRL-u przekształcił się w „realną” walkę z komunistycznym systemem³⁰. W przedstawionych materiałach filmowych NTV obserwujemy to na dwóch płaszczyznach. Jedną z nich stanowi działalność opozycji antykomunistycznej, której istotnym elementem był Kościół katolicki, drugą zaś działalność niezależnych mediów, w tym przypadku Niezależnej Telewizji Mistrzejowice. Można to uznać za formy pokonania resentymetu leżącego u podłoża ideowego PRL-u.

Interesujące w tym kontekście jest także pytanie o realny zasięg oddziaływania dokumentów filmowych produkowanych przez Niezależną Telewizję Mistrzejowice. Jednak bardzo trudno jest na nie odpowiedzieć, ponieważ nie prowadzono żadnych badań w tym zakresie. Podobnie nie sposób określić wpływu Niezależnej Telewizji Mistrzejowice na świadomość społeczną. Swego rodzaju instytucją dystrybucyjną niezależnych produkcji medialnych, w tym Niezależnej Telewizji Mistrzejowice, w latach osiemdziesiątych były parafie, gdzie funkcje sal kinowych pełniły salki przykościelne. Znaczenie działalności Niezależnej Telewizji Mistrzejowice wiąże się także z możliwościami technicznymi, jakimi one dysponowały. Z informacji Służby Bezpieczeństwa na temat działalności Kościoła katolickiego w sferze kultury w województwie krakowskim z 1985 roku możemy się dowiedzieć, że większość parafii posiadała nowoczesny sprzęt audiowizualny, który wykorzystywany był do pokazów filmów. Przy parafiach, które posiadały magnetowidy, organizowano pokazy filmów zakazanych: religijnych, ale też politycznych związanych z działalnością opozycji antykomunistycznej w Polsce, w tym

³⁰ K. Więch, *Re-sentymenty wobec PRL-u. Niezależna twórczość filmowa Studia Video Kontakt w Paryżu*, w: 1984. *Literatura i kultura schyłkowego PRL-u*, red. K. Budrowska, W. Gardocki, E. Jurkowska, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN 2015, s. 358.

pokazywano dokumenty NTV. Nowe technologie i nowe urządzenia, które pojawiły się w latach osiemdziesiątych w Polsce, takie jak: kamery elektroniczne, magnetowidy, kasyety VHS, a z czasem telewizja satelitarna i komputery, umożliwiały odbiorcom różnego rodzaju pozasystemowe sposoby korzystania z mediów oparte na partycypacji i uniezależnianiu się od cenzury. PRL-owskie media niezależne będące świadectwem aktywności antysystemowej, zarówno ich twórców, jak i odbiorców, możemy uznać za swoistą reakcję na przepelniające polskie społeczeństwo uczucie resentymentu wobec PZPR i całego komunistycznego systemu.

Bibliografia

- Centrum Badań Opinii Społecznej, *Samopoczucie Polaków w latach 1988–2006. Komunikat z badań*, [online:] http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2006/K_194_06.PDF [dostęp 01.07.2015].
- Dudek A., *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Kraków: Arcana 2005.
- Garton Ash T., *Wiosna obywateli: rewolucja 1989 widziana w Warszawie, Budapeszcie, Berlinie i Pradze*, przeł. A. Husarska, London: Polonia 1990.
- Micewski A., *Kościół-państwo 1945–1989*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 1994.
- Nowak J. R., *Walka z Kościołem wczoraj i dziś*, Szczecinek: Fundacja Nasza Przyszłość. Oddział 1999.
- Pokorna-Ignatowicz K., *Telewizja w systemie politycznym i medialnym PRL. Między polityką a widzem*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2003.
- Prokopiuk T., *Informacja Służby Bezpieczeństwa o działalności Kościoła katolickiego w sferze kultury w województwie krakowskim, bez daty 1985*, Kraków. Za: P. Raina, tamże.
- Raina P., *Droga do „Okrągłego Stołu”. Zakulisowe rozmowy przygotowawcze*, Warszawa: von borowiecky 1999.
- Raina P., *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989, tom 3 lata 1975–89*, Poznań: W Drodze 1994.
- Rakowski M. F., *Jak to się stało*, Warszawa: BGW 1991.
- Wierzbicki M., B. Bek, *Polski film niezależny (1976–1989)*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej 2010.

Więch K., *Re-sentymenty wobec PRL-u. Niezależna twórczość filmowa Studia Video Kontakt w Paryżu*, w: 1984. *Literatura i kultura schyłkowego PRL-u*, red. K. Budrowska, W. Gardocki, E. Jurkowska, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN 2015.

Anti-communist activity of the Catholic church in PRL-time pictured by Independent Television Mistrzejowice in years 1988-89

Subject of reflection in hereby article is activity of the Independent Television Mistrzejowice, which constitutes an important, but on a larger scale unknown part of anti-communist activity of the Catholic church in Poland, and which is pictured in the context of resentment in PRL and towards PRL. Presented analysis of documentary materials from the Independent Television Mistrzejowice concern selected issues, showing a role of the Catholic church and in particular Cracovian Catholic church in struggle against communist regimen in Poland in years 1988-1989.